

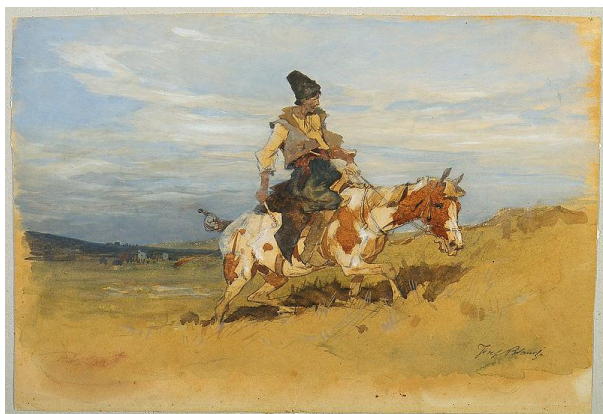
Kozak (1849) | Zakuwała Zozuleńka (~ XVIII w.)

muzyka: Stanisław Moniuszko (Kozak), autor nieznany (Zakuwała Zozuleńka)

słowa: Jan Czeczot (utwór Kozak), autor nieznany (Zakuwała Zozuleńka)

Kozak, to piosenka wzorowana na kozackich „dumkach” z XVI – XVIII wieku. Tekst jest wierszem Jana Antoniego Czeczota¹. Muzykę napisał Stanisław Moniuszko². Utwór Zakuwała Zozuleńka (Закувала зозуленька), to ukraińska pieśń ludowa pochodząca z rejonu Połtawszczyzny. Pochodzi prawdopodobnie z XVIII wieku.

Nota historyczna

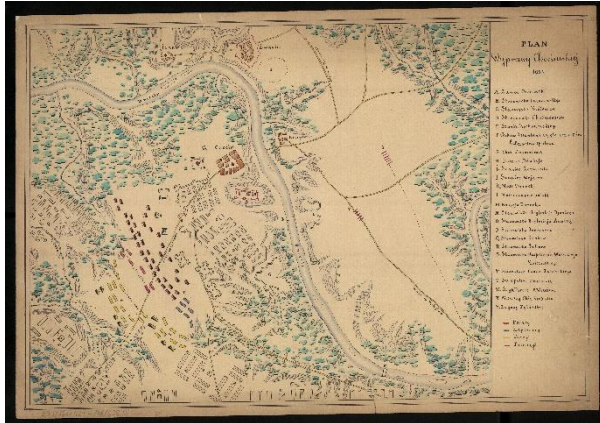

Obraz: Kozak na koniu. Mal. Brandt, Józef (1841-1915).
Źródło: Cyfrowe zbiory Muzeum Narodowego w Warszawie

Początki historii kozaków zaporoskich sięgają XV wieku. Wówczas to na południowych krańcach Wielkiego Księstwa Litewskiego, w dolnym biegu Dniepru³, samorzutnie zaczęła powstawać wolna wspólnota, która tworzyła własną organizację samoobrony. Pochodzenie słowa „Kozak” jest niejasne.

Najprawdopodobniej było to przeniesienie z języka Tatarów budziackich i krymskich, którzy określali tak ludzi wolnych, żyjących ze stepu i jednoczących się dla zbrojnego oporu wobec

najazdów koczowników. Kozactwo od początku było wspólnotą bardzo różnorodną społecznie i etnicznie. Przystawali do niej prawosławni chłopci, ale też mieszczenie, szlachta a nawet magnaci, Rusini, Litwini, Polacy, Mołdawianie, Moskwicini, Wołosi i Tatarzy. Militaryny potencjał kozaczyzny został szybko dostrzeżony i już w 1 połowie XVI wieku coraz większe oddziały kozackie wspierały wojska litewskie w wojnach z Moskwą. Kiedy po Unii Lubelskiej w 1569 roku ziemie ukraińskie weszły w skład Korony Polskiej, utworzono na rozkaz króla Zygmunta Augusta kozacki Rejestr⁴. Początkowo obejmował on 500 Kozaków, którzy służyli Rzeczypospolitej jako zaciężne wojsko, w zamian za co mieli gwarantowaną wolność osobistą, egzempcję wojskową oraz państwowy żołd. Pozostających poza spisem traktowano jak pańszczyźnianych chłopów, co stało się ciągle eskalującą przyczyną buntów na Zaporozżu. Drugim problemem były ciągle zatargi Kozaków z Chanatem Krymskim oraz Imperium Osmańskim.

Plan wyprawy chocimskiej 1621 – mapa. Źródło: Polona

Kozackie wyprawy nie tylko docierały na Krym, ale zdarzało im się zagrażać nawet tureckiej stolicy. Mimo konfliktu o wielkość Rejestru oddziały zaporoskie wielokrotnie walczyły po stronie Korony z różnymi wrogami. Największą armię Zaporozie wystawiło w 1621 roku. Wówczas to do warownego obozu pod Chocimiem ściągnęło 20-25 tysięcy Kozaków, którzy pod wodzą hetmana Piotra Konaszewicza – Sahajdacznego⁵ razem z Polakami i Litwinami walczyli przeciwko oddziałom Imperium

Osmańskiego. Próby powiększania Rejestru budziły silny opór wśród kresowych magnatów, którzy oskarżali króla o budowę stałej armii i chęć wprowadzenia „Absolutum Dominium”⁶. Z kolei obniżanie prowokowało kolejne powstania Kozaków, aż do największego – Powstania Chmielnickiego⁷ w 1648 roku. W jego wyniku Rzeczpospolita straciła na rzecz Moskwy Kijów i prawobrzeżną Ukrainę. W 1658 roku na mocy Ugody Hadziackiej⁸ ustalono Rejestr na 30 tysięcy. W 1699 roku jednym z ustaleń zawartego z Turcją Pokoju Karłowickiego⁹ była likwidacja kozackiego wojska rejestrowego. Spowodowało to w 1702 roku wybuch Powstania Paleja – ostatniego kozackiego buntu w Rzeczypospolitej. W XVIII wieku Kozaków rekrutowano już tylko do nadwornych milicji magnackich. Decyzją Sejmu Rzeczypospolitej 7 maja 1792 roku utworzono z nich 1 i 2 Pułk Wiernych Kozaków. Była to lekka jazda walcząca na wzór pułków Straży Przedniej. Walczyły w wojnie z Rosją w obronie Konstytucji 3 Maja (m.in. pod Mintwiłówką i Zieleńcami). Po klęsce oba pułki zostały przejęte przez Targowicę, połączone i wcielone do armii rosyjskiej. Dalekim echem historii Kozaków Rzeczypospolitej był Pułk Wolnych Kozaków Wołyńskich z Powstania Listopadowego. Ostatnią polską jednostką pośrednio odwołującą się do tradycji Kozaków zaporoskich był II Pułk Kozaków Sułtańskich, utworzony przez Władysława Zamoyskiego w czasie Wojny Krymskiej w roku 1855.

Analiza tekstu

Tekst piosenki „Kozak” ma 6 zwrotek. Jest pożegnaniem umierającego Kozaka z matką. W pierwszej zwrotce narrator przedstawia miejsce – góra (wzgórze) z jaworem na szczycie, gdzieś „w obcej stronie”. Nawiązuje to do kozackich wypraw, które „chodziły” nieraz bardzo daleko poza macierzyste Zaporozie. Narrator podkreśla wiek Kozaka („młodzusięńki”).

ŚPIEWNIK NIEPODLEGŁOŚCI

Wprawdzie na wyprawy starano się zabierać najbardziej doświadczonych „mołojców”, ale zdarzało się, że ruszali z nimi nawet 14-17 latkowie. Druga zwrotka to spowiedź umierającego, który prosi „miłą”, aby doniosła o tym jego Matce. Do kogo mówi Kozak? W tekstach kozackich pieśni jako „miła” występuje często Śmierć, przedstawiana familiarnie jako nieodstępna, dobra towarzyszka, a nawet kozacka kochanka. Następna zwrotka opisuje nadejście matki i w czwartej zwrotce z żalem wypomina synowi, że „nie słuchał ojca, matki”. Można z tego wnioskować że młodzieńcy Kozak wbrew woli rodziców uciekł z domu na wyprawę. W dwóch ostatnich zwrotkach umierający prosi matkę o „piękne pochowanie” z biciem w dzwony i muzyką organową. Tutaj mamy prawdopodobnie błąd autora – prawosławni nie tworzyli muzyki organowej i takich instrumentów w ogóle nie było w cerkwiach. Na koniec Kozak zastrzega też, by złożyli go do grobu ukraińscy Kozacy, a nie „cementarne diaki” (diak – pomocnik popa).

Opracował: Piotr Pacak

---

¹ Jan Antoni Czeczot (Czczott) herbu Ostoja (ur. 24 czerwca 1796 w folwarku Maluszyce w gminie Rajce, zm. 23 sierpnia 1847 w Druskienikach) – polski poeta, tłumacz, etnograf, przyjaciel Adama Mickiewicza, sekretarz Towarzystwa Filomatycznego. [Strona na Wikipedii](#)

² Stanisław Moniuszko herbu Krzywda (ur. 5 maja 1819 w Ubielu, zm. 4 czerwca 1872 w Warszawie) – polski kompozytor, dyrygent, pedagog, organista; autor ponad 268 pieśni, wielu oper (najsłynniejsze to „Halka”, „Straszny dwór” i „Paria”), operetek, baletów i muzyki kościelnej. Tworzył muzykę nacechowaną narodowo, wplatając w swoje kompozycje wyraziste elementy folkloru polskiego (melodie i tańce ludowe) oraz wykorzystując utwory polskich poetów (m.in. Jana Kochanowskiego, Adama Mickiewicza). Jeden z najwybitniejszych kompozytorów polskiego romantyzmu. Jest nazywany ojcem „polskiej opery narodowej”. [Strona na Wikipedii](#)

³ Terytorialnym matecznikiem kozaczyzny było Zaporozże – kraina na południu województwa kijowskiego, leżąca za skalnymi progami (porohami) na Dnieprze. [Strona na Wikipedii](#)

⁴ Rejestr kozacki – spis Kozaków, których Rzeczpospolita wykorzystywała jako żołnierzy zaciężnych w służbie wojskowej do obrony południowo-wschodnich ziem ruskich Korony przed najezdami Tatarów krymskich. [Strona na Wikipedii](#)

⁵ Petro (Piotr) Konaszewicz, znany jako Konaszewicz-Sahajdaczny, ukr. Петро Конашевич-Сагайдачний herbu Pobóg (ur. 1570 w Kulczycach, zm. 20 kwietnia 1622 w Kijowie) – hetman Kozaków rejestrowych. Jeden z najwybitniejszych wodzów kozackich w XVII wieku. Jego wojska wślawiły się w bitwie pod Chocimiem w 1621. Konaszewicz wielokrotnie występował w obronie Rzeczypospolitej przed wojskami moskiewskimi i tureckimi. [Strona na Wikipedii](#)

⁶ „Absolutum Dominium” (łac.) – państwo absolutne. Magnateria Rzeczypospolitej sabotowała próby wzmocnienia władzy królewskiej obawiając się ograniczenia własnych przywilejów. Dlatego sprzeciwiali się utworzeniu stałej armii.

⁷ Powstanie Chmielnickiego – powstanie Kozaków Zaporoskich i chłopstwa ruskiego pod przywództwem hetmana kozackiego Bohdana Chmielnickiego przeciwko Rzeczypospolitej. Nabrało wymiaru wojny chłopskiej i trwało w latach 1648–1654. [Strona na Wikipedii](#)

⁸ Unia hadziacka – zawarta 16 września 1658 roku w Hadziaczu umowa między Rzeczpospolitą Obojga Narodów a Kozackim Wojskiem Zaporoskim, reprezentowanym przez hetmana kozackiego Iwana Wyhowskiego. [Strona na Wikipedii](#), [Artykuł na ZPBP](#)

⁹ Traktat w Karłowicach – traktat pokojowy podpisany 26 stycznia 1699 w Karłowicach. Kończył on wojnę pomiędzy państwami Ligi Świętej, w skład której wchodziły Państwo Kościelne, Republika Wenecka, Austria (formalnie jako Święte Cesarstwo Rzymskie), Rzeczpospolita Obojga Narodów i Carstwo Rosyjskie a Imperium Osmańskim i jego lennikami, głównie Chanatem Krymskim. [Strona na Wikipedii](#)